

Z Oleandrów ku Niepodległej — odniesienia, interpretacje, pamięć
pod redakcją Krzysztofa K. Daszyka i Tomasza Kargola
Kraków 2024

Tomasz Kargol
Uniwersytet Jagielloński

Czyn legionowy — krakowskie miejsca pamięci

Wprowadzenie

Tematem artykułu są miejsca pamięci w Krakowie związane z Legionami Polskimi Józefa Piłsudskiego¹. Więzy między czynem legionowym a podwawelskim grodem były ściśle i wyjątkowe. To właśnie tutaj, jeszcze przed wybuchem I wojny światowej, prężnie działał obóz narodowej irredenty niepodległościowej, to stąd wyruszyła Pierwsza Kompania Kadrowa, załóżek Legionów Polskich, a w dalszej perspektywie odrodzonego Wojska Polskiego. Pamięć o idei legionowej była pielęgnowana w okresie międzywojennym, przetrwała okres komunistycznego wymazywania jej z przestrzeni publicznej i oficjalnej polityki historycznej, by powrócić do nich po 1989 r.

Epopeja Legionów jest już doskonale znana i omówiona w literaturze, stąd nie ma potrzeby prezentowania tytułowego czynu legionowego. Swoich opracowań doczekały się zarówno Legiony w całości, jak i osobno ich oddziały, począwszy od Pierwszej Kompanii Kadrowej. Powstały również monografie prowadzonych przez nie bojów oraz biografie dowódców. Ukazywały się także edycje źródłowe — wspomnień, dzienników². Dokonywano też analiz dotyczących miejsca Legionów w sztuce³, jak również ich obecności w prasie⁴.

¹ Badania wykonano przy wsparciu finansowym Priorytetowego Obszaru Badawczego Heritage w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości na Uniwersytecie Jagiellońskim. Niniejszy artykuł powstał w ramach prac Platformy Badawczej „Seminarium geohistorii Galicji (1772–1918)”.

² *Legiony Polskie 1014–1919. Bibliografia selektywna*, Warszawa 2014.

³ A. Myślińska, *Ku niepodległości — marsz z Oleandrów do Kielc (6–12 sierpnia 1914) w sztuce*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2014, t. 29, s. 67–95.

⁴ J.M. Seniów, *Na drodze do niepodległości. Prasa krakowska wobec Legionów Polskich podczas I wojny światowej (1914–1918)*, Kraków 2004.

Zdefiniowania wymaga natomiast termin „miejsce pamięci”. Występuje on częściej w badaniach nad ochroną dziedzictwa narodowego aniżeli w nauce historycznej. Rozumiany jest on jako „miejsce historyczne lub obiekt historyczny, którego znaczenie/wartość wynika przede wszystkim z wydarzenia, które w tym miejscu/obiekcie się rozegrało”⁵.

W swym tekście skupiam się wyłącznie na miejscach odwołujących się do dziejów Legionów Polskich, a pomijam te, które upamiętniają Marszałka Józefa Piłsudskiego⁶, o ile nie pojawiają się w nich motywy legionowe.

W Krakowie ślady pamięci obecne są w różnych miejscach i przybierają rozmaite formy (nazwy ulic, tablice, pomniki), jednak ich nasycenie w przestrzeni miasta i szczególna ranga związana jest z trzema miejscami: na Oleandrach, na ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz na cmentarzach, zwłaszcza na Cmentarzu Rakowickim.

Oleandry

Oleandry to część krakowskich Błóń zlokalizowana między Parkiem Jordana, aleją 3 Maja i aleją Mickiewicza. Nazwę tę nadano w 1932 r., ale jej geneza sięga lat przed I wojną światową. W 1912 r. w tej części Krakowa zorganizowano wystawę „Architektura i wnętrza w otoczeniu ogrodowym”, po której pozostały drewniane pawilony i teatrzyk ogrodowy nazywany „Oleandrami”. Tak samo nazywano również zarośla nad Wisłą i Rudawą. W parku Jordana rosły w wielkich donicach oleandry (gatunki roślin), które chowano na zimę do wspomnianego teatrzyku. W lipcu i sierpniu 1914 r. zabudowania powystawowe pełniły funkcję siedziby Szkoły Strzeleckiej i były miejscem koncentracji oddziałów strzeleckich⁷. Z Oleandrów w nocy z 2 na 3 sierpnia 1914 r. wyruszył na granicę z państwem rosyjskim pierwszy patrol strzelecki pod dowództwem Władysława Beliny-Prażmowskiego. W Oleandrach została sformowana Pierwsza Kompania Kadrowa. Liczyła ona 144 osoby, w jej skład wchodził członkowie Związków Strzeleckich i Polskich Drużyn Strzeleckich, a na jej czele stanął Tadeusz Kasprzycki. Kilka dni później, 6 sierpnia, wyruszyła do Królestwa Polskiego, w stronę Miechowa⁸.

W okresie międzywojennym przestrzeń Oleandrów uległa diametralnym zmianom. Zostały wzniesione monumentalne gmachy: Dom Wycieczkowy projektu Edwarda Kreislera (1929–1931), Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Królowej

⁵ B. Szmygin, *Wprowadzenie redakcyjne*, w: *Miejsca pamięci — definiowanie, interpretacje, ochrona*, Warszawa 2018, s. 7.

⁶ Szerzej na temat związków Józefa Piłsudskiego z Krakowem zob. J. Cisek, *Józef Piłsudski w Krakowie*, Kraków 2003.

⁷ M. Rożek, *Przewodnik po zabytkach i kulturze Krakowa*, Warszawa 2000, s. 551; P.A. Kalisz, *Oleandry. Kolebka niepodległości*, Kraków 2015, s. 16–19.

⁸ *Rocznica wyruszenia Legionów*, „Czas” 1934, nr 214 z 6 VIII, s. 1; P.A. Kalisz, *Oleandry...*, s. 20–48. Szerzej na temat Pierwszej Kompanii Kadrowej zob. J.M. Majchrowski, *Pierwsza Kompania Kadrowa. Portret oddziału*, Kraków 2002.

Wandy (1932–1934), Dom Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego „Oleandry” (1931–1934), oba zaprojektowane przez Adolfa Szyszko-Bohusza, tyle że Dom Piłsudskiego we współpracy ze Stefanem Strojkiem, oraz Dom Akademicki im. Ignacego Mościckiego (tzw. Stary Żaczek) wraz z Centrum Studenckim Rotunda (1924–1936), którego projektantami byli Wacław Krzyżanowski i Stefan Piwowarczyk⁹.

Również ulice w tej części Krakowa nawiązują do tradycji legionowej. Dwie z nich noszą nazwy Oleandry i Kadrówki. Nazwę Kadrówki nadała Rada Miasta Krakowa 18 października 1932 r. W czasie niemieckiej okupacji zmieniono nazwę na Salzastrasse. W latach 1945–1955 powrócono do pierwotnej nazwy, ale w 1955 władze komunistyczne zmieniły ją na Biblioteczną. Do nazwy z lat trzydziestych powrócono w 1999 r.¹⁰

Najsilniejszy związek z czynem legionowym ma Dom Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego przy alei 3 Maja 7. Idea jego wzniesienia narodziła się w 1922 r., kiedy to została przyjęta odnośna uchwała Związku Legionistów Polskich. Do koncepcji „domu-pomnika” Józefa Piłsudskiego powrócono w 1927 r. Powstał wówczas Komitet Honorowy na czele z prezydentem Krakowa Mieczysławem Kaplickim, a Rada Miejska w Krakowie uchwaliła przekazanie gruntu pod budowę. W 1928 r. Zarząd Główny Związku Legionistów Polskich upoważnił Okręgowy Zarząd Związku w Krakowie do koordynowania przedsięwzięcia. W tym samym roku dokonano poświęcenia kamienia węgielnego. Planowano, że inwestycja zostanie zrealizowana w latach 1929–1932, lecz prace opóźniły się o dwa lata. Uroczyste poświęcenie ukończonej części Domu nastąpiło 6 sierpnia 1934 r. w ramach obchodów dwudziestej rocznicy wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej¹¹. Projektantami budynku byli Adolf Szyszko-Bohusz i Stefan Strojek, osobiście związani z Legionami. Szyszko-Bohusz służył w Legionach jako dowódca kompanii saperów 6. Pułku Piechoty, a Strojek był bratem Ludwika Strojka, legionisty, a w latach trzydziestych wiceprezesa krakowskiego Związku Legionistów Polskich. Z planowanego monumentalnego gmachu zbudowano jedynie fragment skrzydła wschodniego, nie udało się ukończyć całej inwestycji, ale budynek nie sprawia wrażenia niedokończonego.

⁹ M. Rożek, *Przewodnik po zabytkach...*, s. 551–552; *Encyklopedia Krakowa*, t. 2, Kraków 2023, s. 101–102; B. Zbroja, *Architektura międzywojennego Krakowa. Budynki, ludzie, historie*, Kraków 2013, s. 96–99, 154–157.

¹⁰ *Śladami Legionów Polskich. W 100. rocznicę wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej i powstania Legionów Polskich*, Kraków 2014, s. 16; http://www.kmk.krakow.pl/arttykul_nazwy_ulic.html [odczyt 15.04.2024].

¹¹ P.A. Kalisz, *Oleandry...*, s. 51–66; C. Brzoza, *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918 – 6 IX 1939*, Kraków 1998, s. 290.

Jest to czteropiętrowy gmach z płaskim dachem. W okresie międzywojennym funkcjonowało tam muzeum idei niepodległościowej Józefa Piłsudskiego i siedziba Związku Legionistów Polskich, który miał tam czytelnię, bibliotekę, świetlicę, sekretariat i miejsca zebrania. Od 1991 r. mieści się w nim Muzeum Czynu Niepodległościowego. Na tym gmachu w 1988 r. odsłonięto kompozycję rzeźbiarską ku czci Józefa Piłsudskiego. Jej autorem był Antoni Kostrzewa¹². Na jednym z filarów umieszczone zostały cztery tablice. Trzy z nich odwołują się do postaci Marszałka Piłsudskiego (na pierwszej od frontu umieszczono jego popiersie, na drugiej buławę marszałkowską, dębowe liście, datę 11 listopada 1918, a na trzeciej daty 1918–1988, dębowe gałęzie oraz imię i nazwisko Józef Piłsudski). Czwarta tablica symbolizuje czyn legionowy. Umieszczono na niej dwa skrzyżowane karabiny, datę 6 VIII 1914 i napis OLEANDRY. Wymieniono również najważniejsze miejsca bitew na szlaku bojowych Legionów: Kielce¹³, Nowy Korczyn¹⁴, Laski¹⁵, Ksany¹⁶,

¹² M. Rożek, *Przewodnik po zabytkach...*, s. 552; E. Kossewska, *Związek Legionistów Polskich 1922–1939*, Warszawa 2003, s. 160; J. Cisek, *Józef Piłsudski...*, s. 201–205; J. Mierzwa, *Związek Legionistów Polskich w międzywojennym Krakowie*, „Sowiniec” 2014, nr 45, s. 101; B. Zbroja, *Architektura międzywojennego Krakowa...*, s. 180–181.

¹³ Kielce zostały zajęte przez batalion kadrowy na czele z Piłsudskim i sztabem 12 sierpnia 1914 r. Wobec zbliżających się oddziałów rosyjskich strzelecka kawaleria obsadziła północne i wschodnie obrzeża miasta, a piechota okolice dworca kolejowego. Wieczorem tego dnia piechota została wycofana, a kawaleria prowadziła utarczki na krańcach miasta i w samym mieście. Następnego dnia nastąpił odwrót sił strzeleckich. J.T. Nowak, *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014, s. 60–64, 73–74.

¹⁴ Nowy Korczyn — miasto w województwie świętokrzyskim, w powiecie buskim, położone przy ujściu Nidy do Wisły, we wrześniu 1914 r. w jego rejonie miały miejsce wprawdzie utarczki i potyczki kawalerii (17–18 września), a następnie większe walki pułku Piłsudskiego (19–20 września). Legioniści prowadzili działania obronne, powstrzymując ofensywę wojsk rosyjskich. W nocy z 20 na 21 września oddziały polskie wycofały się z Nowego Korczyna. T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie. Leksykon*, Kraków 2000, s. 95.

¹⁵ Laski — wieś w województwie mazowieckim, w powiecie radomskim, w gminie Pionki, w dniach 22–26 października 1914 r., w ramach ofensywy na Dęblin, legioniści stoczyli krwawe walki pod Laskami i Anielinem. Legioniści opanowali przeprawę na rzece Zagwoździe i wzgórza na jej wschodnim brzegu. Mimo znacznych strat, pozycje te zostały utrzymane, ale w obliczu silnego rosyjskiego kontruderzenia 1. Pułk Legionów wykonał manewr odwrotu. Ibidem, s. 76.

¹⁶ Ksany — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie kazimierskim, w gminie Opatowiec, w dniu 23 września 1914 r. stoczyły tutaj bój dwa bataliony piechoty oraz kawaleria.

Czarkowy¹⁷, Pisarzowa¹⁸, Ułina Mała¹⁹, Limanowa²⁰, Chyżówki²¹, Krzywopłoty²², Bartniki²³, Marcinkowice²⁴, Łowczówek²⁵, Mołotków²⁶, Rafajłowa²⁷,

¹⁷ Czarkowy — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie buskim, w gminie Nowy Korczyn, miejsce walk stoczonych przez 1. Pułk Legionów 23 września 1914 r. Szerzej zob. S.M. Przybyszewski, *Bój pod Czarkowami*, Kazimierza Wielka 2014; S.M. Przybyszewski, A. Bienias, *Czarkowy 1914–2018*, Kazimierza Wielka 2018.

¹⁸ Pisarzowa — wieś w województwie małopolskim, w powiecie limanowskim, w gminie Limanowa, w dniach 6–7 grudnia 1914 r. I i III batalion oraz artyleria stoczyły tam kolejny bój, odpierając atak Rosjan na Nowy Sącz. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 86; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 104–105.

¹⁹ Ułina Mała — wieś w województwie małopolskim, w powiecie miechowskim, w gminie Gołcza, wycofujący się od 9 listopada 1914 r. legionieści dotarli do tej miejscowości 10 listopada, stąd w nocnym marszu, wykorzystując lukę między formacjami rosyjskimi i austriackimi, Piłsudski przeprowadził część sił do Krakowa (wejście nastąpiło 11 listopada). Przedarcie się do Krakowa sam Piłsudski uważał za duże osiągnięcie. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 80; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 126.

²⁰ Limanowa — miasto w województwie małopolskim, walki 1. Pułku w jej rejonie zostały stoczone 25 listopada 1914 r. oraz 8 grudnia 1914 r. J.T., Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 85–86.

²¹ Chyżówki (obecnie Chyszówki) — wieś w województwie małopolskim, w powiecie limanowskim, w gminie Dobra, walki w tym rejonie miały miejsce 27 listopada 1914 r. Ibidem, s. 85.

²² Krzywopłoty — wieś w województwie małopolskim, w powiecie olkuskim, w gminie Klucze. 1. Pułk Legionów przybył w rejon tej miejscowości 8–9 listopada 1914 r., w ciągu następnych dwóch dni został podzielony na dwie części. Dwa bataliony oraz artyleria pozostały pod Krzywopłotami, a trzy bataliony i kawaleria pomaszerowały w rejon Krakowa. W dniach 10–25 listopada 1914 r. część sił legionowych stoczyła tam walkę. Najcięższe zmagania toczyły się w dniach 16–19 listopada, w wyniku drugiego natarcia legionistów Rosjanie zostali wyparci ze swoich pozycji. Ibidem, s. 79–81; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 75.

²³ Bortniki — wieś w Galicji Wschodniej, miejsce bitwy stoczonej przez II Brygadę 9 marca 1915 r. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 134.

²⁴ Marcinkowice — wieś w województwie małopolskim, w powiecie nowosądeckim, w gminie Chełmiec, walki w jej rejonie toczyły się 6 grudnia 1914 r., kiedy I Brygada wzięła udział w natarciu na Nowy Sącz. Ibidem, s. 86; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 85.

²⁵ Łowczówek — wieś w województwie małopolskim, w powiecie tarnowskim, w gminie Pleśna, bitwa pod Łowczówkiem trwała od 22 do 25 grudnia 1914 r. Stoczyła ją I Brygada Legionów. Dnia 22 grudnia atak przeprowadził 1. Pułk Piechoty dowodzony przez majora Edwarda Rydza-Śmigłego i odzyskał pozycje utracone przez oddziały austro-węgierskie. W wyniku walk w rejonie Łowczówka I Brygada straciła 128 zabitych i 342 rannych. Bój ten odgrywał istotną rolę w kształtowaniu tradycji bojowej I Brygady. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 87–88; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 82.

²⁶ Mołotków — wieś w Galicji Wschodniej, miejsce bitwy wszystkich oddziałów II Brygady stoczonej 29 października 1914 r. Legionieści bronili dziesięciokilometrowego odcinka frontu przed rosyjską ofensywą skierowaną na Węgry. W wyniku przewagi liczebnej wroga zmuszeni byli opuścić swoje pozycje. II Brygada poniosła ciężkie straty (ok. 25% stanu). Dla żołnierzy II Brygady była to pierwsza większa bitwa. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 129; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 89.

²⁷ Rafajłowa — wieś w Galicji Wschodniej, zdobyta przez II Brygadę 12 października 1914 r., walki w tym rejonie toczyły się również w listopadzie 1914 r. oraz styczniu 1915 r. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 122, 130.

Pasieczna²⁸, Cucylów²⁹, Zielona³⁰, Jaworów³¹, Konary³², Sokołówka³³, Przepiórów³⁴, Wszachów³⁵, Kozinek³⁶, Łopuszna³⁷, Nadwórna³⁸, Jezupol³⁹, Kirlibaba⁴⁰,

²⁸ Pasieczna — wieś w Galicji Wschodniej, miejsce potyczki stoczonej przez II Brygadę 23 października 1914 r., do kolejnego starcia doszło 12 lutego 1915 r. Ibidem, s. 125, 136.

²⁹ Cucylów — wieś w Galicji Wschodniej, miejsce potyczki II Brygady 26 października 1914 r. Ibidem, s. 126.

³⁰ Zielona — wieś w Galicji Wschodniej, walki II Brygady toczyły się tu w listopadzie 1914 r., miały one charakter walk pozycyjnych, w dniach od 1 do 6 lutego doszło do kolejnych walk w rejonie Zielonej, miejscowość została zajęta przez legionistów, a Rosjanie wycofali się do Nadwórnej. Ibidem, s. 136.

³¹ Jaworów — wieś w Galicji Wschodniej, w Karpatach Wschodnich, do bitwy pod Jaworowem doszło 29 listopada 1914 r.

³² Konary — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie sandomierskim, w gminie Klimontów, w maju 1915 r., w wyniku ofensywy wojsk państw centralnych i przełamania frontu pod Gorlicami, nastąpiło wycofanie się wojsk rosyjskich, w tym również nad rzeką Nidą w Królestwie Polskim, gdzie stacjonowała I Brygada. Jej jednostki maszerowały w kierunku Opatowa i Sandomierza, a 11 maja dotarły w rejon wsi Konary. W ciągu następnych tygodni toczyły się tam intensywne walki, aż do 23–25 maja, kiedy to nastąpił odwrót sił carskich. W bitwie pod Konarami I Brygada poniosła największe straty od czasu bitwy pod Łowczówkiem. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 93–97; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 68.

³³ Sokołówka — wieś w Galicji Wschodniej, bitwę pod Sokołówką II Brygada stoczyła w dniach 1–5 grudnia, w efekcie miejscowość ta została zajęta przez legionistów. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 130.

³⁴ Przepiórów — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie opatowskim, w gminie Iwaniska, walki w tym rejonie toczyły się w dniach 23–25 maja 1915 r. Ibidem, s. 97.

³⁵ Wszachów — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie opatowskim, w gminie Baćkowice, miejsce walk w maju 1915 r., w ramach bitwy pod Konarami. Ibidem, s. 95.

³⁶ Kozinek — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie sandomierskim, w gminie Klimontów, miejsce walk w maju 1915 r., w ramach bitwy pod Konarami. W dniu 19 maja w czasie ataku pod Kozinkiem śmiertelnie ranny został dowódca V batalionu kapitan Kazimierz Herwin-Piątek. W dniach 21 i 22 doszło do kolejnych krwawych walk pod Kozinkiem. Ibidem, s. 95–97.

³⁷ Łopuszna — wieś w Galicji Wschodniej, miejsce potyczki stoczonej przez II Brygadę 10 lutego 1915 r. Miejscowość ta została zajęta 18 lutego. Ibidem, s. 134.

³⁸ Nadwórna — miasteczko w Galicji Wschodniej, miejsce bitwy stoczonej 24 października 1915 r. przez II Brygadę, po wyparciu Rosjan miasto oswobodzono. T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 91.

³⁹ Jezupol — miasto w Galicji Wschodniej, zostało zajęte przez piechotę II Brygady dzięki brawurowemu atakowi 28 lutego 1915 r., jednak z powodu wysunięcia miasta przed główną linię frontu legionисти zmuszeni byli do jego opuszczenia po dwóch dniach. Ż. Grotowski, *Walki II-giej Brygady Legionów*, Piotrków 1916, s. 56.

⁴⁰ Kirlibaba — wieś na Bukowinie, dwudniowe walki z 18–19 stycznia 1915 r. 2. Pułk Piechoty II Brygady doprowadziły do wyparcia Rosjan, opanowanie tej wsi miało istotne znaczenie dla przebiegu frontu w Karpatach Wschodnich. T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 62.

Jastków⁴¹, Tarłów⁴², Sołotwina⁴³, Anielin⁴⁴, Hulewicze⁴⁵, Ożarów⁴⁶, Bohorodczany⁴⁷, Żerniki⁴⁸, Rarańcza⁴⁹, Rokitna⁵⁰, Koszyszcze⁵¹, Kamieniucha⁵²,

⁴¹ Jastków — wieś w województwie lubelskim, w powiecie lubelskim, bitwa pod Jastkowem została stoczona w dniach 31 lipca — 2 sierpnia 1915 r., brały w niej udział dwa pułki (1. i 3.) z I Brygady oraz dopiero co sformowany 4. Pułk Piechoty III Brygady, dla którego był to chrzest bojowy. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 100, 155; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 56.

⁴² Tarłów — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie opatowskim, pozycje pod Tarłowem legioniści zajęli 30 czerwca 1915 r. w wyniku zwycięskich walk pod Ożarowem, bitwa pod Tarłowem toczyła się w dniach 30 czerwca – 2 lipca. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 99–100.

⁴³ Sołotwina — miasteczko w Galicji Wschodniej, miejsce bitwy stoczonej przez II Brygadę w nocy z 16 na 17 lutego 1915 r. T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 121.

⁴⁴ Anielin — wieś w województwie mazowieckim, w powiecie kozienickim, w gminie Garbatka-Letnisko, miejsce walki w dniach 22–26 października 1914 r., stoczonej przez III batalion dowodzony przez majora Edwarda Rydza-Śmigłego. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 77; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 15.

⁴⁵ Hulewicze — wieś na Wołyniu, została zdobyta 12 września 1915 r. przez 4. Pułk Piechoty III Brygady, w dniu następnym toczono walki o tę miejscowość, w dniach 14–15 września ponownie zdobył ją 4. Pułk Piechoty, miejsce boju V batalionu I Brygady 18 września 1915 r. w ramach kampanii jesiennej 1915 r. na Wołyniu (po walkach na Lubelszczyźnie, latem 1915 r. I Brygada została skierowana na Wołyń). J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 102–103, 163.

⁴⁶ Ożarów — wieś w województwie lubelskim, w powiecie lubelskim, w gminie Jastków, walki pod Ożarowem toczyły się 25–29 czerwca 1915 r., 30 czerwca Rosjanie opuścili swoje pozycje. Ibidem, s. 99.

⁴⁷ Bohorodczany — miasteczko w Galicji Wschodniej, miejsce bitwy stoczonej przez II Brygadę 20 lutego 1915 r. Ibidem, s. 137.

⁴⁸ Żerniki — wieś w województwie świętokrzyskim, w powiecie opatowskim, w gminie Baćkowice, walki o tę miejscowość toczyła I Brygada w maju 1915 r. w ramach bitwy pod Konarami. Ibidem, s. 95.

⁴⁹ Rarańcza — miejscowość na Bukowinie, zajęta została przez II Brygadę 12 czerwca 1915 r., na miejscowym cmentarzu pochowano poległych w szarży pod Rokitną 13 czerwca 1915 r., kolejny bój w Rarańczy II Brygada stoczyła 17 czerwca 1915 r., natomiast w nocy z 15 na 16 lutego 1918 r. oddziały dawnej II Brygady, które po złożeniu przysięgi nie zostały internowane, ale przekształcone w Polski Korpus Posiłkowy, przełamały pozycje austriackie pod Rarańczą, a następnie połączyły się z II Korpusem Polskim w Rosji. Ibidem, s. 140–143, 180.

⁵⁰ Rokitna — w czasie I wojny światowej wieś w Rosji, tuż przy granicy z Austro-Węgrami, miejsce szarży 2. szwadronu ułanów II Brygady Legionów w 1915 r. Zob. *Szarża pod Rokitną 1915. Wybór materiałów z konferencji naukowej II Skawińskie Spotkania z Historią „Szarża pod Rokitną (1915). Skawina–Radziszów 14 sierpnia 2017 r.*, Kraków 2018; A.C. Żak, *Rokitna 1915*, Warszawa 1994.

⁵¹ Koszyszcze — wieś na Wołyniu, we wrześniu 1915 r. miejsce krwawych walk żołnierzy I i III Brygady, w dniach 30 września – 21 listopada prowadziła tam walki pozycyjne tak zwana Grupa Piłsudskiego, złożona z 5. Pułku Piechoty I Brygady i 4. Pułku Piechoty III Brygady. J.T. Nowak, *Szlak bojowy...*, s. 163; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 70.

⁵² Kamieniucha — wieś na Wołyniu, w październiku 1915 r. oddziały I Brygady prowadziły natarcie na tę miejscowość, została ona zdobyta 28 października. J.T. Nowak, *Szlak*

Kukle⁵³, Kostiuchnówka⁵⁴, Reduta Piłsudskiego⁵⁵, Polski Lasek⁵⁶, Polska Góra⁵⁷.

Tablica upamiętnia kampanię strzelców Komendanta Piłsudskiego, szlak bojowy I Brygady Legionów (kampanię pułku Piłsudskiego, działania nad Wisłą, ofensywę na Dęblin i walki na Podhalu w 1914 r., kampanię na Wołyniu jesienią 1915 r., walki pozycyjne na Wołyniu i bitwę pod Kostiuchnówką w 1916 r.), II Brygady (kampanię Besarabsko-bukowińską w 1915 r. oraz także walki pozycyjne na Wołyniu i bitwę pod Kostiuchnówką) oraz III Brygady Legionów Polskich (walki na Lubelszczyźnie i Wołyniu w 1915 r. i ponownie walki pozycyjne na Wołyniu i bitwę pod Kostiuchnówką)⁵⁸.

Kolejna tablica została zamontowana na fasadzie budynku. Zawiera ona opis genezy Legionów, czyli wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej oraz kolejnych oddziałów:

Z MIEJSCA, NA KTÓRYM STOI TEN DOM, W 1914 ROKU STRZELCY / WYRUSZYLI W BÓJ O POLSKĘ.

5 SIERPNIA ŻEGNAŁ ICH JÓZEF PIŁSUDSKI ROZKAZEM:

ŻOŁNIERZE! SPOTKAŁ WAS TEN ZASZCZYT NIEZMIERNY, ŻE PIER- / WSI PÓJDZIECIE DO KRÓLESTWA I PRZESTĄPICIE GRANICĘ ROSYJ- / SKIEGO ZABORU, JAKO CZOŁOWA KOLUMNĄ WOJSKA POLSKIEGO, / IDĄCEGO WALCZYĆ ZA OSWOBODZENIE OJCZYZNY. WSZYSCY JES- / TEŚCIE RÓWNI WOBEC OFIAR, JAKIE PONIEŚĆ MACIE.

W SZEREGACH PIERWSZEJ KOMPANII KADROWEJ WYMASZERO- / WAŁO Z OLEANDRÓW 164 STRZELCÓW I UŁANÓW. Z NICH 32 PO- / LEGŁO, / 10 ZOSTAŁO W MIĘDZYWOJENNYM WOJSKU GENERALAMI, / 46 OFICERAMI, 4 PODOFICERAMI, 27 URZĘDNIKAMI, 16 OBRAŁO WOL- / NE ZAWODY, 9 POWRÓCIŁO NA ROLĘ, 2 DO RZEMIOSŁA, 4 ZOSTAŁO / NAUCZYCIELAMI, 2 ROBOTNIKAMI,

bojowy..., s. 104.

⁵³ Kukle — wieś na Wołyniu, 22 października 1915 r. zdobyta przez oddziały I i III Brygady. Ibidem, s. 104, 166; T. Gąsowski et al., *Bitwy polskie...*, s. 75.

⁵⁴ Kostiuchnówka — miejscowość na Wołyniu, miejsce bitwy stoczonej przez Legiony w dniach 4–7 lipca 1916 r., najkrwawsza bitwa Legionów, w której uczestniczyły wszystkie trzy brygady. Szerzej zob. T. Dudek, *Kostiuchnówka 1916*, Warszawa 2017.

⁵⁵ Reduta Piłsudskiego — umocniona wysunięta placówka na wzgórzu, broniąca dojścia do przeprawy przez rzekę, wchodząca w skład pozycji Legionów na placu boju pod Kostiuchnówką. Ibidem, s. 84.

⁵⁶ Polski Lasek — las, który znajdował się w obrębie pozycji Legionów pod Kostiuchnówką. Ibidem, s. 22.

⁵⁷ Polska Góra — wzgórze (200 m n.p.m.) w rejonie wsi Kostiuchnówka, mające znaczenie strategiczne dla pozycji Legionów, ponieważ osłaniało prawe skrzydło wojsk broniących się w Kostiuchnówce, o wzgórzu to żołnierze Legionów toczyli krwawe walki w 1916 r. Ibidem, s. 23.

⁵⁸ Szerzej na temat historii i szlaku bojowego II Brygady zob. S. Czerep, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 1991.

2 DZIAŁACZAMI OPOZYCJI. LOS / 9 STAŁ SIĘ NIEZNANY NAWET
PRZEDWOJENNEMU ZWIĄZKOWI LE- / GIONISTÓW.

NASTĘPNYM, RUSZAJĄCYM Z OLEANDRÓW KOMPANIOM
I BA- / TALIONOM TOWARZYSZYŁA ODEZWA DO LUDNOŚCI ZA-
BORU RO- / SYJSKIEGO, KOŃCZĄCA SIĘ SŁOWAMI:

ZWYCIĘSTWO — TO LEPSZA PRZYSZŁOŚĆ DLA OBECNYCH /
I PRZYSZŁYCH POKOLEŃ, TO DOBRA PAMIĘĆ W SERCU NARODU /
DLA TYCH, KTÓRZY MU TĘ PRZYSZŁOŚĆ WYWALCZYLI. KTO BY
PO- / ZOSTAŁ OBOJĘTNYM W TEJ CHWILI, KIEDY ROZSTRZYGAJĄ
SIĘ LOSY / POLSKIEGO NARODU, POPEŁNIA GRZECH ŚMIER-
TELNY, DLA KTÓREGO / NIE MA PRZEBACZENIA, A ZDRAJCĘ
SPRAWY NARODOWEJ ŚCIGAĆ / BĘDZIE NASZ SĄD TU NA ZIEMI,
WIECZNE PRZEKLEŃSTWO POKOLEŃ, / KTÓRE ŚCIGA PO DZIŚ
DZIEŃ JUDASZA. /

TEKST UKŁADALI:

WACŁAW SIEROSZEWSKI⁵⁹, JULIUSZ KADEN BANDROWSKI⁶⁰ /
I GUSTAW DANIŁOWSKI⁶¹, APROBOWAŁ JÓZEF PIŁSUDSKI

PIERWSZA KOMPANIA KADROWA WYRUSZYŁA Z OLEAN-
DRÓW / 6 SIERPNIA. NASTĘPNE KOMPANIE POSZŁY W BÓJ
8 SIERPNIA.

Na budynku Starego Żaczka i Rotundy przy ulicy Kadrówki (na rogu ulic Kadrówki i Oleandry) znajduje się tablica upamiętniająca wymarsz Pierwszej Kompani Kadrowej oraz nadanie tej ulicy nazwy Kadrówki. Została ona wmurowana 6 sierpnia 1999 r., czyli w 85. rocznicę wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej, z inicjatywy samorządu miejskiego i uczestników Marszów Szlakiem I Kompanii Kadrowej. Tekst wyryty na tablicy brzmi *in extenso*:

DLA UPAMIĘTNIEŃ CZYNU 6 SIERPNIA 1914 ROKU — / WY-
MARSZU PIERWSZEJ KOMPANII KADROWEJ / STRZELCÓW JÓZEFA
PIŁSUDSKIEGO, / WIEKOPOMNEGO WYDARZENIA W HISTORII
POLSKI, / RADA MIEJSKA KRAKOWA / NADAŁA 18 PAŹDZIERNIKA
1932 ROKU / TEJ ULICY NAZWĘ „KADRÓWKI” / NAZWĘ — ZNIE-
SIONĄ W CZASACH PRL — / PRZYWRÓCONO W 1991 ROKU / TA-
BLICĘ W 85 ROCZNICĘ WYMARSZU Z OLEANDRÓW POŁOŻYLI: /
SAMORZĄD STOŁECZNEGO KRÓLEWSKIEGO MIASTA KRAKO-
WA / I UCZESTNICY MARSZÓW SZLAKIEM KADRÓWKI / KRAKÓW,
6 SIERPNIA 1999 ROKU.

⁵⁹ Wacław Sieroszewski (1858–1945) — pisarz, działacz ruchu socjalistycznego, więziony przez władze carskie (wieloletni pobyt na zesłaniu na Syberii), uczestnik rewolucji 1905 r., żołnierz Legionów Polskich.

⁶⁰ Juliusz Kaden-Bandrowski (1885–1944) — pisarz, żołnierz Legionów Polskich, adiutant Józefa Piłsudskiego.

⁶¹ Gustaw Daniłowski (1871–1927) — pisarz, działacz polityczny (ruchu socjalistycznego) i oświatowy, żołnierz Legionów Polskich.

Przy ulicy Oleandry 4 znajduje się Schronisko Młodzieżowe Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych im. Leopolda Węgrzynowicza „Oleandry”, oddane do użytku 12 września 1932 r. po nazwą Miejski Dom Wycieczkowy⁶². Jego historia również nawiązuje do czynu legionowego. Służył on jako miejsce noclegowe dla młodzieży, która odwiedzała Dom Wychowania Fizycznego i Przyśposobienia Wojskowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Przy schronisku postawiona została tablica informacyjna, upamiętniająca 85 lat istnienia Schroniska Młodzieżowego PTSM „Oleandry” w Krakowie (1931–2016). Komunikuje ona o historii polskich schronisk młodzieżowych. Jest również składnikiem Małopolskiego Szlaku Pierwszej Kompanii Kadrowej. Umieszczono na niej wizerunek legionisty, zdjęcie strzelców na Oleandrach w Krakowie z 1914 r., mapę szlaku Pierwszej Kompanii Kadrowej z Krakowa przez Michałowice, Słomniki, Miechów do Książa Wielkiego, jak również krótką notatkę o genezie Legionów:

Latem 1914 r., po zabójstwie następcy tronu Austro-Węgier Franciszka Ferdynanda, doszło do konfliktu zbrojnego na skalę europejską, a potem i światową. Po wybuchu 2 sierpnia wojny niemiecko-rosyjskiej Józef Piłsudski, jako komendant połączonych Związków Strzeleckich, zarządził mobilizację. Obóz mobilizacyjny znajdował się w Krakowie na terenach powystawowych, nazywanych Oleandrami, pomiędzy Parkiem Jordana a obecną aleją Adama Mickiewicza. 3 sierpnia w Oleandrach powstała I Kompania Kadrowa, w której skład weszli członkowie Związków Strzeleckich i Polskich Drużyn Strzeleckich.

W Oleandrach w okresie międzywojennym odbywały się uroczystości upamiętniające wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej, zwłaszcza jego okrągłe rocznice: dziesiątą w 1924 r., dwudziestą w 1934 r. i 25. w 1939 r., połączone ze zjazdami Legionistów Polskich. Ich scenariusz był zbliżony: msze polowe, przemowy oficjeli, defilady wojskowe. W 1939 r. postawiony został tymczasowy pomnik w formie „wspaniałego półokrągłego cokołu, zdobnego jedynie w daty 6. VIII 1914 – 6. VIII 1939 i krzyż Pierwszej Brygady. Nad cokołem rozpięte skrzydła srebrno-białego Orła, a pod nim popiersie Wodza Narodu Józefa Piłsudskiego”⁶³.

Z Oleandrów wyruszają marsze szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej, zapoczątkowane w 1924 r., zabronione w pierwszych dziesięcioleciach okresu komunistycznego, a wznowione w 1981 r. i kontynuowane bez przeszkód po 1989 r. Uczestnicy marszów nocują w schronisku „Oleandry”, zwiedzają Kraków, miejsca związane z Legionami i Piłsudskim, w tym Muzeum Czynu Niepodległościowego⁶⁴.

⁶² *Encyklopedia Krakowa*, t. 2, s. 431; <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/miejski-dom-wycieczkowy/> [odczyt 15.04.2024].

⁶³ *W 25. rocznicę wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej. Reportaż z uroczystości krakowskich*, „Czas” 1939, nr 216 z 7 VIII, s. 2; C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 404.

⁶⁴ Szerzej zob. *Wymarsz ku wolności*, oprac. J.J. Kasprzyk, współpraca A. Krakowiak, Warszawa 2003; *W służbie niepodległej. Zarys dziejów Pierwszej Kompanii Kadrowej, Marszu Szlakiem „Kadrówki” i ruchu strzeleckiego w Polsce*, praca zbior. pod red. J.J. Kasprzyka, Kielce 2010, s. 16–29; C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 135.

Widok ogólny podczas apelu poległych pod Pomnikiem Czynu Legionowego w Oleandrach, Kraków 5 sierpnia 1939 r., Narodowe Archiwum Cyfrowe, KoncERN Ilustrowany Kurier Codzienny — Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/6/1613/32

Ulica Marszałka Józefa Piłsudskiego

Mieszkańcy Krakowa z centrum miasta w stronę Błoń i Oleandrów podążali ulicą Wolską, która uchwałą Rady Miejskiej Krakowa z dnia 3 października 1933 r. została przemianowana na ulicę Marszałka Józefa Piłsudskiego⁶⁵. Taka nazwa ulicy obowiązywała do wybuchu II wojny światowej, kiedy to niemieccy okupanci zmienili ją na Universitätstrasse⁶⁶. Po zakończeniu okupacji przywrócona została jej przedwojenna nazwa. Na „Szczegółowym planie Krakowa z przyległymi gminami” z 1947 r. widnieje właśnie ulica Piłsudskiego⁶⁷. Stan ten nie trwał długo, gdyż władze komunistyczne powróciły do nazwy Wolska, a następnie zmieniły ją na Manifestu Lipcowego. Obowiązywała ona aż do transformacji ustrojowej Polski.

O zmianie nazwy ulicy z Wolskiej na Marszałka Józefa Piłsudskiego informuje odnośna tablica na fasadzie budynku przy obecnej ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego 2. Dedykowana jest ona Marszałkowi, ale zawiera też motywy legionowe — pod napisem informującym o uchwale Rady Miejskiej umieszczono trzy szeregi (trzy pary) maszerujących strzelców, a nad nim orzełka strzeleckiego z literką „S”.

Jej uroczyste odsłonięcie miało miejsce 5 sierpnia 1934 r. w ramach obchodów dwudziestolecia wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej. Prezydent Krakowa Mieczysław Kaplicki wygłosił okolicznościowe przemówienie, w którym uzasadniał wybór dawnej ulicy Wolskiej:

Rada m. Krakowa 3 października ub. roku uchwaliła ul. Wolską przemianować na ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Ta oto tablica pamiątkowa, którą za chwilę odsłonimy, przekaze potomnym pokoleniom i tym wszystkim, którzy ulicą tą podążać będą w kierunku Oleandrów, aby po wygłoszeniu historycznego rozkazu pierwszą Kadrową posłać w bój o Ojczyznę. Tablica ma przyszłym pokoleniom przypominać, że tą ulicą szedł człowiek, który całą odpowiedzialność, odpowiedzialność niepodzielną przed historią i narodem, wziął na swoje barki, wysyłając kilka tysięcy kwiatu młodzieży polskiej w bój o wolność. Komendant mieczem swoim Polskę zdobył i wskrzesił, jako Marszałek po dzień dzisiejszy nami rządzi, a wdzięczni obywatele miasta Krakowa, wiernie stojąc przy boku Marszałka, dziś, jak przed laty 20, oddani całą duszą jego osobie, przywiązani do niego całym sercem, to, co w granicach możliwości jako wyraz hołdu i czci dla niego uczynić mogli — uczynili. Prosiliśmy Marszałka, aby raczył przyjąć obywatelstwo honorowe m. Krakowa, ulicę Wolską przemianowaliśmy jego nazwiskiem, a wreszcie dziś odsłaniamy tę tablicę pamiątkową, jako jeden

⁶⁵ C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 278.

⁶⁶ P. Boroń, *Niemiecka onomastyka Krakowa w dobie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Biblioteki Kraków”, R. 3: 2019, s. 75.

⁶⁷ Szczegółowy plan Krakowa z przyległymi gminami z 1947 r., https://dawnemapykrakowa.pl/map/1947-szczegolowy-plan-krakowa-z-przyleglymi-gminami/#13/50.0929/20.0029/1947_Krakow-osm_podklad_czb [odczyt 15.04.2024].

z symboli, w tym wypadku symbol skromny, naszej czci i bezwzględnego oddania i przywiązania do osoby Marszałka⁶⁸.

Tablicę tę usunęli Niemcy w czasie II wojny światowej, a później już jej nie odnaleziono. Dopiero w 1996 r. odsłonięto jej replikę. Uroczystości z tym związane odbyły się 15 sierpnia z udziałem władz miejskich, środowisk piłsudczykowskich i uczniów Społecznej Szkoły Podstawowej im. Józefa Piłsudskiego w Krakowie⁶⁹.

Idea wzniesienia pomnika Józefa Piłsudskiego w Krakowie pojawiła się już w okresie międzywojennym, ale zrealizowana została prawie sto lat później. Pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego i Legionistów Polskich odsłonięty został 10 listopada 2008 r., czyli w wigilię dziewięćdziesiątej rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę. Jego autorem był profesor Czesław Dźwigaj⁷⁰. Pomnik powstał z inicjatywy Towarzystwa Strzeleckiego „Bractwo Kurkowe” w Krakowie. Znajduje się on przy zbiegu ulic Marszałka Józefa Piłsudskiego, Wenecja i Garncarskiej, na skwerze wyłożonym kostką. Złożony jest on z trzech części. Pierwszą stanowi pomnik Marszałka w pozie stojącej, ubranego w płaszcz i wspartego na szabli. U jego stóp orzeł zrywa się do lotu. Ptak trzyma w szponach tarczę z napisem „1 KOMPANIA KADROWA”, datą „6/VIII 1914”, inicjałami „JP” — Józef Piłsudski, jak również orłem. Na cokole statuy Marszałka wyryto inskrypcję: „MARSZAŁEK / JÓZEF / PIŁSUDSKI / 1867–1935”. Drugim składnikiem jest grupa rzeźbiarska przedstawiająca Czworkę Legionową. Na postumencie widnieje napis: LEGIONY TO — ŻOŁNIERSKA BUTA, / LEGIONY TO — OFIARNY STOS, / LEGIONY TO — RYCERSKA NUTA, / LEGIONY TO — STRACENICÓW LOS! Są to słowa pierwszej zwrotki *Marszu Pierwszej Brygady*, znanej również pod innymi tytułami: *Legiony to żołnierska nuta* i *My, Pierwsza Brygada*. Trzecim elementem pomnika jest maszt flagowy, opleciony wieńcem laurowym z różami i zwieńczony kopią główki buławy marszałkowskiej z czasów II Rzeczypospolitej. Na cokole masztu podano okoliczności powstania pomnika:

Pomnik Marszałka
JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO
został uroczyście odsłonięty
10 listopada 2008 roku przez Prezydenta Miasta Krakowa
prof. Jacka Majchrowskiego.
Poświęcony
przez Metropolitę Krakowskiego
ks. Stanisława kard. Dziwisza.
Inicjatorem postawienia pomnika
było Towarzystwo Strzeleckie „Bractwo Kurkowe” w Krakowie.
Odsłonięcia dokonano w ramach obchodów

⁶⁸ *Rocznica wyruszenia Legionów*, s. 1.

⁶⁹ J. Cisek, *Józef Piłsudski...*, s. 182.

⁷⁰ Czesław Dźwigaj — artysta rzeźbiarz, medalier, grafik, wykładowca akademicki, autor kilkudziesięciu pomników Jana Pawła II. Szerzej zob. <https://czeslawdzwigaj.pl/> [odczyt 15.04.2024].

90. rocznicy odzyskania niepodległości,
objętych patronatem Rady Miasta.

W ramach uzupełnienia tej informacji należy wspomnieć, że oprócz prezydenta Majchrowskiego odsłonięcia dokonali minister obrony Narodowej Bogdan Klich i Janusz Onyszkiewicz jako mąż wnuczki Marszałka.

Cmentarze

Wyruszając z krakowskich Oleandrów, bohaterscy strzelcy mieli nadzieję wywalczyć niepodległą Polskę, ale nie wszystkim było dane cieszyć się wolną Ojczyzną. Groby poległych strzelców i legionistów rozsiane są na licznych cmentarzach i kwaterach na terenie Polski i Ukrainy oraz Rumunii. W Krakowie mogiły legionistów znajdują się przede wszystkim na dwóch cmentarzach: Cmentarzu Rakowickim i Nowym Cmentarzu Podgórskim.

W 1914 r. władze Krakowa przeznaczyły na Cmentarzu Rakowickim pas nr 50, położony wzdłuż południowego muru cmentarnego, na wspólny grób legionistów⁷¹. Z czasem groby legionistów objęły pasy 50 a i 50 b, 50 i 51. Stanowią one część cmentarza wojennego nr 388 Kraków-Rakowice, na którym pochowani są żołnierze (w zbiorowych mogiłach) i oficerowie (w indywidualnych mogiłach) armii austro-węgierskiej oraz jeńcy armii rosyjskiej. Zostali tutaj również pochowani żołnierze armii tureckiej, którzy jako sojusznicy Austro-Węgier walczyli podczas I wojny światowej, upamiętnieni pomnikiem w formie czarnej marmurowej płyty z turecką flagą i napisami w języku polskim i tureckim. W skład cmentarza wchodzi pomnik-mauzoleum uczestników I wojny światowej, którego budowa została zainicjowana przez austriackie władze wojskowe, ale ukończona już w wolnej Polsce, pod koniec 1920 lub na początku 1921 r.⁷² Pomiędzy pasami 50 i 50 a przy południowym murze cmentarza, wśród kilkudziesięciu mogił legionowych stoi Pomnik Legionów, wzniesiony w 1927 r. (odsłonięto go 1 listopada) według projektu Wacława Boratyńskiego. Wkomponowany został w mur ogrodzenia. Wedle opisu „Czasu” miał on formę „pomnika sarkofagu z płonącym zniczem, nad którym straż trzymają dwa orły Legionów”; na ścianie frontowej postumentu widniał napis: „ŻOŁNIERZE LEGJONIŚCI! / Z TRUDU WASZEGO I ZNOJU, / POLSKA POWSTAŁA, BY ŻYĆ!”. Na jednej z bocznych ścian wyryto słowa: „WDZIĘCZNI OBYWATELE POMNIK TEN WZNIEŚLI KU WIECZYSTEJ CHWALE OFICERÓW I ŻOŁNIERZY LEGJONÓW POLSKICH Z LAT WIEL-

⁷¹ M. Kozioł, *Groby, kwatery i cmentarze wojenne z lat 1914–1920 na terenie Gminy Kraków*, Kraków 2008, s. 44–45.

⁷² J. Schubert, *Austro-węgierskie cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w Krakowie i okolicy*, w: *Cemetery art: dokumenty / Sztuka cmentarna: dokumenty*, ed. O. Czerner, I. Juskiewicz, Wrocław 1995, s. 153; K. Grodziska, *Zaduszne ścieżki. Przewodnik po cmentarzu Rakowickim*, Kraków 2003, s. 46, 48.

KIEJ WOJNY 1914–1918”. Na drugiej bocznej ścianie zamieszczono fragment wiersza poety-legionisty Józefa Mączki⁷³:

NAD MOGIŁĄ POLEGŁYCH ŻOŁNIERZY
ZŁOTY ANIOŁ WOLNOŚCI PRZELATA —
IDŹCIE — RZECZE — DO DOMÓW, WESELI,
KTÓRZY MARTWYCH PŁACZECIE TU KOŚCI...
JUŻ Z TYCH GROBÓW POLSKA W CUDNEJ BIELI
ZMARTWYCHWSTAJE DO ŻYCIA W WOLNOŚCI!⁷⁴

Jest to końcowy fragment wiersza *Trzy Maryje*, zamieszczonego w tomiku poezji *Starym szlakiem*, który ukazał się drukiem w 1917 r. w Krakowie⁷⁵.

Obecnie pomnik-mauzoleum składa się z kamiennego cokołu, na którym umieszczono mniejszy postument z rzeźbą „czwórki legionowej”, będącą wersją pomnika Czynu Legionowego w Kielcach, autorstwa Jana Raszki. Ścianę pomnika wkomponowano w mur cmentarny, ale jest od niego wyższa, po obu jej bokach stoją dwa filary z orłami. Na ścianie wyryty jest krzyż łaciński. Obecnie na frontowej ścianie dolnego postumentu przeczytać można napis: „ŻOŁNIERZOM / LEGJO-NÓW POLSKICH / 1914–1918”, poniżej którego znajduje się orzeł legionowy. Na górnym stopniu postumentu umieszczono tablicę z napisem: „Z TRUDU WĄSZEGO I ZNOJU / POLSKA / POWSTAŁA BY ŻYĆ”. Na bocznych ścianach dolnego postumentu są kolejne tablice z napisami: „WALCZYLIŚMY OFIARNIE / ODDAJĄC / ŻYCIE OJCZYŹNIE” oraz „SŁUŻYLIŚMY WIERNIE / BOGU I OJCZYŹNIE / 1914–1918”. W narożnikach dolnego postumentu znajdują się dwie kamienne kule, a w narożnikach górnego postumentu kolejne cztery.

Obok pomnika znajduje się grób generała Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, którego doczesne szczątki sprowadzono z Ameryki i pochowano w Krakowie w 1990 r.⁷⁶ Kilkadziesiąt lat później, 30 czerwca 2022 r., odsłonięto tam jego pomnik. Ma on formę posągu z brązu, jego projekt wykonał Michał Pronobis. Fundatorami pomnika byli: Instytut Pamięci Narodowej, Małopolski Urząd Wojewódzki, Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego oraz prywatny sponsor — Józef Bąk ze Stanów Zjednoczonych. Odsłonięcie poprzedziła msza święta w kościele Karmelitów Bosych przy ulicy Rakowickiej i uroczysty pochód na cmentarz. W czasie odsłonięcia pomnika głos zabrali: drugi wicewojewoda małopolski Ryszard Pagacz, prezes

⁷³ Józef Mączka (1888–1918) — poeta legionowy, autor tomiku wierszy *Starym szlakiem* (1917), żołnierz 2. Pułku Ułanów II Brygady Legionów Polskich, żołnierz Polskiej Organizacji Wojskowej, zmarł na cholerę w Rosji. J. Załączny, *Józef Mączka (1888–1918). Księżę poetów legionowych, prorok wolności*, „Seminare” 2018, t. 39, nr 2, s. 189–200.

⁷⁴ *Święto umarłych w Krakowie*, „Czas” 1927, nr 253 z 4 XI, s. 2.

⁷⁵ J. Mączka, *Starym szlakiem*, Kraków 1917, s. 46.

⁷⁶ Wieniawa-Długoszowski doczekał się dwóch biografii — Jacka M. Majchrowskiego (*Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa-Długoszowski: zarys biografii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990) i Mariusza Wołosa (*Generał dywizji Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Biografia wojskowa*, Toruń 2000).

Pomnik ku czci legionistów na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie, 1927–1939,
Narodowe Archiwum Cyfrowe, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny —
Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/9/3075

Instytutu Pamięci Narodowej doktor Karol Nawrocki, dyrektor Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki w Warszawie doktor Wojciech Giermaziak⁷⁷ oraz prezydent miasta Krakowa profesor Jacek Majchrowski. Po przemowach odczytano apel pamięci i złożono kwiaty na grobie generała⁷⁸.

Kolejną legionową mogiłą na Cmentarzu Rakowickim jest grób-pomnik ulanów poległych w bitwie pod Rokitną w 1915 r. Powstał on z inicjatywy 2. Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich w 1925 r. Poległych kawalerzystów ekshumowano z cmentarza w Rarańczy na Bukowinie, sprowadzono do Krakowa i pochowano we wspólnej mogile 25 lutego 1923 r. Pogrzeb miał charakter wielkiej uroczystości patriotycznej, w której uczestniczyli marszałek Józef Piłsudski, podpułkownik Bolesław Wieniawa-Długoszowski, generalicja, przedstawiciele władz miejskich, uczniowie szkół średnich, studenci, reprezentanci różnych stowarzyszeń, instytucji, cechów, formacje Strzelca i Związku Legionistów oraz mieszkańcy miasta. Nie zabrakło również delegatów rządu, reprezentowanego przez ministra oświaty Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego, Sejmu, Senatu oraz Prezydenta. Droga konduktu pogrzebowego wiodła od kaplicy szpitala wojskowego przy ulicy Wrocławskiej, przez ulice Długą, Sławkowską, Rynek Główny pod Kościół Mariacki, gdzie nastąpiło pokropienie trumien przez biskupa Adama Sapiehę i udekorowanie orderami *Virtuti Militari* przez Józefa Piłsudskiego. Po tych uroczystościach kondukt przeszedł ulicami Floriańską, Basztową, Lubicz, Rakowicką na Cmentarz Rakowicki. Prowadził go generał Stanisław Szeptycki, a honorową eskortę tworzyli żołnierze 2. Pułku Szwoleżerów. Trumny ustawione były na armatnich lawetach. Za nimi kroczyli członkowie rodzin, korpus oficerski 2. Pułku Szwoleżerów i uczestnicy szarży. Na Cmentarzu Rakowickim mowę pożegnalną wygłosił pułkownik Janusz Zygmunt Jagrym-Maleszewski⁷⁹, uczestnik szarży. Na rządowych gmachach wy-

⁷⁷ Obecność dyrektora biblioteki medycznej wiąże się z zawodem Wieniawy-Długoszowskiego, był on z wykształcenia lekarzem, ale wcześniej odszedł od wykonywanego zawodu. W. Witczak, A. Grzybowski, *Okulistyczny epizod biografii Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2019, t. 82, s. 87–89.

⁷⁸ E. Waclawowicz, *Kraków. Na Cmentarzu Rakowickim odsłonięto pomnik gen. dyw. dr Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego*, „Dziennik Polski”, <https://dziennikpolski24.pl/krakow-na-cmentarzu-rakowickim-odslonieto-pomnik-gen-dyw-dr-boleslawa-wieniawydlugoszowskiego/ar/c1-16462227> [odczyt 15.04.2024]; *W Krakowie odsłonięto pomnik gen. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego*, <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/aktualnosci/166930,W-Krakowie-odslonieto-pomnik-gen-Boleslawa-Wieniawy-Dlugoszowskiego.html> [odczyt 15.04.2024].

⁷⁹ Janusz Zygmunt Jakub Maleszewski pseudonim Zygmunt Jagrym (1879–1942) — komendant główny Policji Państwowej, senator II Rzeczypospolitej, pułkownik kawalerii Wojska Polskiego. W 1914 r. wstąpił do Legionów Polskich, w czasie szarży pod Rokitną dowodził plutonem, został ciężko ranny i dostał się do rosyjskiej niewoli. W 1915 r. wrócił z niej i mimo amputowanej nogi pozostał w służbie w Inspektoracie Werbunkowym w Warszawie, a następnie w Biurze Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. W okresie międzywojennym pracował w Sztabie Generalnym. Poparł zamach majowy Józefa Piłsudskiego, w 1926 r. został przeniesiony w stan nieczynny i objął stanowisko Komendanta Głównego Policji Państwowej, które zajmował do 1935 r. W tym samym roku wybrany został senatorem. P. Stawec-

wieszono flagi narodowe, miasta Krakowa i żałobne. Również domy prywatne ozdobiono flagami⁸⁰.

W dniu 13 czerwca 1925 r., w dziesiątą rocznicę szarży, postawiono na mogile kamienny pomnik. Autorem jego projektu był Józef Gałęzowski, a wykonała go firma kamieniarska Bracia Trembeccy. Materiałem, którego użyto, był piaskowiec. Pomnik ma kształt wysokiego postumentu, na którym postawiono sarkofag (całość — 4 metry wysokości). Na froncie pomnika umieszczono ułańskie czako i szablę oplecioną wawrzynem. Na pomniku zamontowano trzy tablice z napisami. Pierwszą, umieszczoną na frontowej ścianie, poświęcono piętnastu poległym pod Rokitną, w tym dowódcy szarży rotmistrzowi Zbigniewowi Dunin-Wąsowiczowi⁸¹, jego zastępcy podporucznikowi Romanowi Włodkowi, dowódcy 2. szwadronu w II Dywizjonie Kawalerii LP Jerzemu Topór-Kisielnickiemu oraz dwunastu innym podoficerom i ułanom⁸² spoczywającym na Cmentarzu Rakowickim. Druga, umieszczona na prawym boku, poświęcona jest poległym, którzy zmarli z ran odniesionych w czasie szarży i spoczywali na obcej ziemi⁸³. Na trzeciej tablicy, znajdującej się na lewym boku, wyryto inskrypcję autorstwa Janusza Zygmunta Jagrym-Maleszewskiego:

BŁYSKAWICE ICH SZABEL
BYŁY JUTRZENKĄ WOLNOŚCI
WIDZIAŁY ICH
ŚNIEŻNE SZCZYT Y KARPAT
I SREBRZyste WODY CISY
I BYSTRE FALE CZEREMOSZU
I LAS Y BUKOWIŃSKIE
ICH WIDZIAŁY
I BRZEGI PRUTU
I BŁONIA NADDNIESTRZAŃSKIE
I BESARABSKIE STEP Y
I DZIKIE POLA
PADLI NA POLACH ROKITNY
AD MAXIMAM POLONIAE
GLORIAM.

ki, *Maleszewski (Jaxa Maleszewski) Janusz Zygmunt Jakub*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź 1974, s. 305–306.

⁸⁰ „Czas” 1923, nr 45 z 26 II, s. 2; C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 104; J.T. Nowak, *Pogrzeb Rokitniańczyków w Krakowie w 1923 roku*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1987, z. 14, s. 7–17.

⁸¹ Szerzej zob. J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości 1914–1918*, Kraków 2013, s. 293–311.

⁸² Podano ich stopnie i nazwiska: wachmistrz Tadeusz Adamski, kapral Karol Karasiński, ułani: Eugeniusz Łada, Michał Majda, Tadeusz Starczewski, Władysław Tworowski, wachmistrz Władysław Nowakowski, ułani: B. Kubik, B. Łuszczewski, J. Rakowski, M. Szysz, A. Zwatschke. J.T. Nowak, *Pogrzeb Rokitniańczyków...*, s. 14.

⁸³ Wymieniono następujących ułanów: st. ułan Emil Garbarczyk, Bazyli Janiszyn, Kazimierz Prokop, Władysław Sierhiejewicz.

Również odsłonięcie tego pomnika przebiegło w podniosłej atmosferze. Przed cmentarzem rano stanęły w szeregu oddziały 2. Pułku Szwoleżerów, 8. Pułku Ułanów i 20. Pułku Piechoty. W uroczystościach, oprócz korpusu oficerskiego, wzięli udział przedstawiciele duchowieństwa, władz miejskich, powiatowych, wojewódzkich, skarbowych, sądowych, Związku Legionistów i wszystkich pułków. O godzinie 9.30 odprawiono mszę żałobną. Po jej zakończeniu uczestnicy udali się na miejsce odsłonięcia pomnika. Przemawiali: ksiądz generał Piotr Niezgoda — dziekan generalny Wojska Polskiego, generał Stanisław Szeptycki, Zdzisław Wawrausch jako komisarz rządowy pełniący obowiązki prezydenta, który oświadczył, iż miasto Kraków bierze pomnik w opiekę, pułkownik Janusz Zygmunt Jagrym-Maleszewski, który podziękował Radzie Miasta i komitetowi budowy pomnika za uczczenie poległych. W imieniu Związku Legionistów Polskich przemawiał profesor Bolesław Pochmarski. Jako ostatni głos zabrał generał Józef Haller, który udekorował pomnik Krzyżem Żelaznej Brygady (krzyżem II Brygady Legionów, odznaką tej jednostki). Po przemówieniach odśpiewano piosenkę *Śpij, kolego, w ciemnym grobie*. Po zakończeniu uroczystości na ulicy Rakowickiej odbyła się defilada⁸⁴.

W 1965 r., pięćdziesiąt lat po słynnej szarży, z inicjatywy podpułkownika Tadeusza Łękawskiego, jednego z ostatnich żyjących rokitniańczyków i ostatniego dowódcy 2. Pułku Szwoleżerów, odbyły się uroczystości rocznicowe. 12 czerwca odprawiono mszę świętą w kaplicy na Cmentarzu Rakowickim, a następnie przemarszerowano pod pomnik. W tym samym roku odnowiono pomnik i tablice (napisy przeniesiono na nowe marmurowe tablice, zmieniając przy tym kolejność nazwisk⁸⁵). Dodatkowo wmurowano dwie kolejne tablice. Na prawej ścianie u góry uczczono żołnierzy 2. Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich poległych w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1918–1945. Na ścianie tylnej wstawiono tablicę z informacją:

STARANIEM 2-GO PUŁKU SZWOLEŻERÓW ROKITNIAŃSKICH
EKSHUMOWANO
DN. 22. II. 1923 r. Z CMENTARZA W RARAŃCZY
NA BUKOWINIE UCZESTNIKÓW SZARŻY
POLEGŁYCH POD ROKITNĄ
ZWŁOKI SPROWADZONO DO KRAKOWA
I POCHOWANO W TYM GROBOWCU
DNIA 25. II. 1923 r.
TABLICE ZOSTAŁY ODNOWIONE
STARANIEM KOLEGÓW W 50-TĄ ROCZNICĘ SZARŻY⁸⁶.

⁸⁴ *Odsłonięcie pomnika Rokitniańczyków*, „Czas” 1925, nr 136 z 15 VI, s. 3; C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 154.

⁸⁵ Tadeusz Adamski, wachmistrz Władysław Nowakowski, kapral Karol Karasiński, ułani: Michał Majda, Antoni Zwatschke, Eugeniusz Łada, Bronisław Łuszczewski, Jerzy Rakowski, Bolesław Kubik, Tadeusz Starczewski, Mikołaj Szysz, Władysław Tworowski.

⁸⁶ J.T. Nowak, *Pogrzeb Rokitniańczyków...*, s. 17.

Później w dolnej części ściany frontowej dodana została jeszcze jedna tablica, poświęcona generałowi Klemensowi Rudnickiemu⁸⁷.

Największa krakowska nekropolia jest też miejscem wiecznego spoczynku dowódców oraz wielu innych zasłużonych legionistów, takich jak pułkownik Władysław Belina-Prażmowski⁸⁸, major Stefan Migdał⁸⁹, major Stanisław Zastawniak⁹⁰, pułkownik Józef Herzog⁹¹, generał Zygmunt Zieliński⁹² i major Henryk Serwaciński⁹³. Również ich uroczystości pogrzebowe miały charakter manifestacji patriotycznych. Władysław Belina-Prażmowski swoją ostatnią ziemską drogę odbył w Krakowie 20 października 1938 r. Po nabożeństwie w kościele Mariackim kon-

⁸⁷ Klemens Rudnicki (1897–1992) — generał dywizji, żołnierz armii austriackiej 1914–1918, a od 1918 r. Wojska Polskiego, gdzie był oficerem 2. Pułku Szwoleżerów, wykładowcą w Wyższej Szkole Wojennej, w czasie kampanii wrześniowej dowódca 9. Pułku Ułanów, podczas okupacji szef sztabu krakowskiego okręgu Służby Zwycięstwu Polski, a następnie obszaru lwowskiego Związku Walki Zbrojnej, aresztowany przez NKWD, po uwolnieniu był zastępcą dowódcy 6. Dywizji Piechoty Armii Polskiej w ZSRR, następnie zastępcą dowódcy 5. Kresowej Dywizji Piechoty, w latach 1945–1947 dowodził 1. Dywizją Pancerną. Zmarł na emigracji w Londynie.

⁸⁸ Szerzej na temat tej postaci zob. T. Gąsowski, *Władysław Belina-Prażmowski*, Warszawa 2020; J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości...*, s. 73–93. Oprócz Krakowa materialnym śladem upamiętnienia postaci Beliny-Prażmowskiego jest obelisk w Ruszkowcu, odsłonięty w 1998 r., z napisem: „OJCU KAWALERII POLSKIEJ / WŁADYSŁAWOWI ZYGMUNTOWI / BELINIE-PRĄŻMOWSKIEMU URODZONEMU / W RUSZKOWCU 3 V 1888 – 13 X 1938”. T. Gąsowski, *Władysław Belina-Prażmowski*, s. 47.

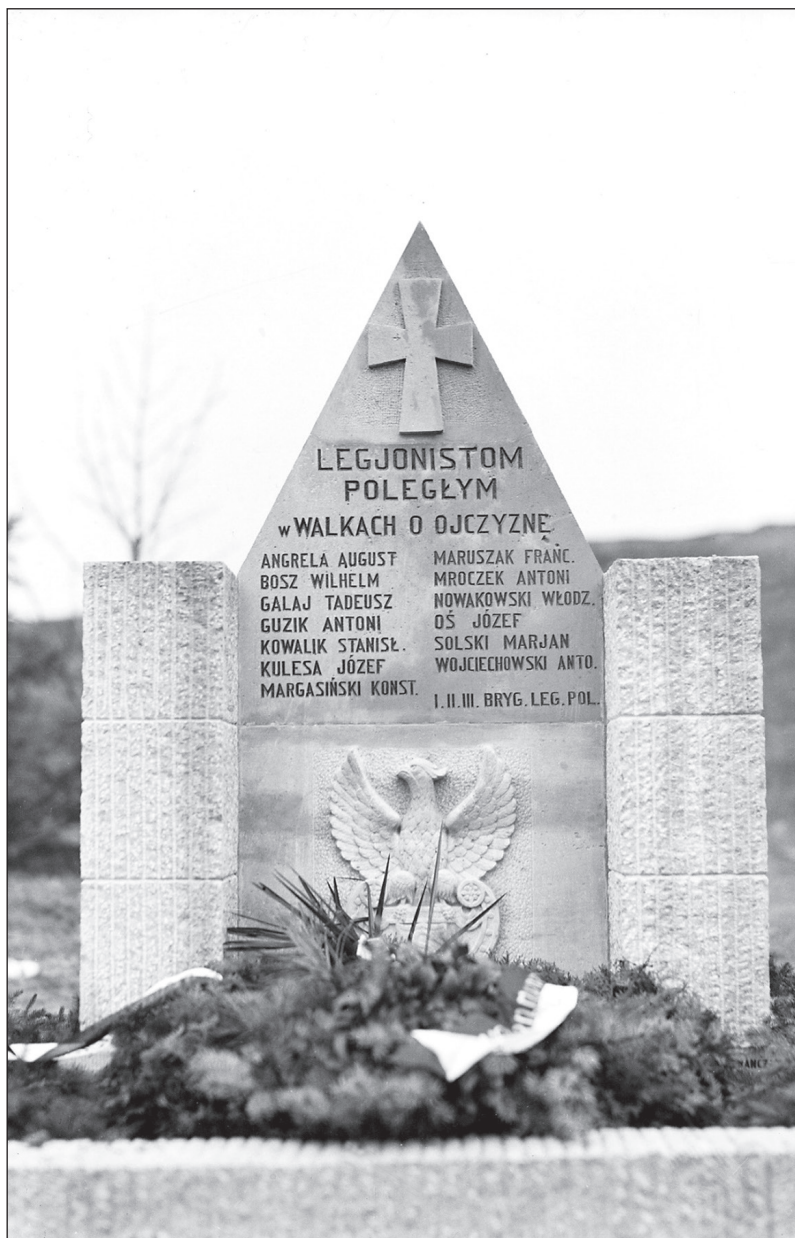
⁸⁹ Stefan Migdał (1895–1993) — członek Polskich Drużyn Strzeleckich, wyruszył z Oleandrów 8 sierpnia 1914 r., walczył w I Brygadzie, a także w wojnie polsko-ukraińskiej, polsko-sowieckiej, brał też udział w kampanii wrześniowej. *Śladami Legionów Polskich...*, s. 22.

⁹⁰ Stanisław Zastawniak (1897–1989) — major, żołnierz I Brygady, walczył w kampanii wrześniowej, służył w Związku Walki Zbrojnej i w Armii Krajowej, prezes powojennego Związku Legionistów Polskich. Ibidem, s. 24.

⁹¹ Józef Herzog (1901–1983) — legionista, służył w 1. Pułku Piechoty w I Brygadzie, przeszedł szlak bojowy od walk nad Nidą po walki na Wołyniu, w październiku i listopadzie 1918 r. brał udział w przejmowaniu władzy w Andrychowie, uczestniczył w wojnie polsko-ukraińskiej i polsko-bolszewickiej, major Wojska Polskiego, oficer Korpusu Ochrony Pogranicza, brał udział w kampanii wrześniowej, w latach 1939–1944 przebywał w obozie jenieckim, działacz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, w 1946 r. aresztowany i skazany na karę więzienia, na wolność wyszedł w 1951 r. i zamieszkał w Krakowie. Zaangażował się w kultywowanie pamięci o Józefie Piłsudskim oraz w ochronę miejsc pamięci, takich jak krypta na Wawelu i kopiec Piłsudskiego, autor wspomnień pt. *Krzyż Niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach* (Nowy Jork 1994). Szerzej na temat tej postaci i jego trzech braci legionistów zob. J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości...*, s. 179–193; P. Wywiół, *Bracia Herzogowie: z Wadowic ku Niepodległości*, w: „Idziemy w bój życia”. *Spółeczność wadowickiego Gimnazjum w drodze do Niepodległej*, red. K. Meus, Wadowice 2018, s. 111–123.

⁹² *Śladami Legionów Polskich...*, s. 30.

⁹³ Henryk Serwaciński (1895–1920) — żołnierz 2. Pułku Piechoty II Brygady. J. Mikołajczyk, *Dziedzictwo zmagania o wschodnie granice Rzeczypospolitej 1918–1920. O poległych i ich grobach na terenie Małopolski*, „Sowiniec” 2016, nr 49, s. 32.

Pomnik poległych legionistów na Nowym Cmentarzu Podgórskim w Krakowie, 1931 r.,
Narodowe Archiwum Cyfrowe, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny —
Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/9/3026

dukt pogrzebowy udał się na Cmentarz Rakowicki. Nad mogiłą twórcy kawalerii legionowej przemawiali prezydent Krakowa Mieczysław Kaplicki i wiceminister spraw wojskowych generał Janusz Głuchowski, a generał Kazimierz Sosnkowski udekorował trumnę Orderem Odrodzenia Polski I klasy⁹⁴.

Na nowym cmentarzu w Krakowie-Podgórzu znajduje się mogiła legionistów. Powstała ona w 1934 r., kiedy ekshumowano ich ciała z cmentarza wojennego nr 386 Kraków-Podgórze i przeniesiono do wspólnego grobu. Przed nagrobkiem znajduje się kamienna czapka legionowa, a sam pomnik ozdobiony jest krzyżem i orłem⁹⁵. Napis na grobowcu brzmi:

LEGJONISTOM / POLEGŁYM / W WALKACH O OJCZYZNĘ /
ANGRELA AUGUST / BOSZ WILHELM / GALAJ TADEUSZ / GUZIK
ANTONI / KOWALIK STANISŁ. / KULESA JÓZEF / MARGASIŃSKI
KONST. / MARUSZAK FRANC. / MROCZEK ANTONI / NOWAKOW-
SKI WŁODZ. / OŚ JÓZEF / SOLSKI MARJAN / WOJCIECHOWSKI
ANTO. / I. II. III. BRYG. LEG. POL.

Na pomniku wyryto trzynaście nazwisk pochowanych legionistów.

Inne miejsca

Na szczycie kopca Józefa Piłsudskiego znajduje się płyta z Krzyżem Legionów Polskich. W 1953 r. płytę usunięto, a przywrócono ją w 1991 r. — uroczystości odbyły się w przeddzień Święta Niepodległości 11 listopada. Odsłonięcia dokonali legionista I Brygady kapitan Zenon Chmielewski, wojewoda krakowski Tadeusz Piekarczyk i Jerzy Bukowski⁹⁶. W 1989 r. przed wejściem na Kopiec, a obok odkrytego w 1986 r. kamienia węgielnego, dla uczczenia 75. rocznicy wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej ustawiono dębowy Krzyż Pamięci Narodowej o wysokości 5,5 metra⁹⁷.

Przy Rynku Podgórskim 1, w ścianie dawnego magistratu wmurowana jest tablica ku czci poległych legionistów. Z Podgórza w 1914 r. wyruszyła w bój o wolną Polskę kompania „Strzelca” pod dowództwem Kazimierza Herwina-Piątki⁹⁸ w liczbie 175 ludzi. Tablica została ufundowana 4 sierpnia 1934 r., w dwudziestą rocznicę powstania Legionów Polskich⁹⁹, a odtworzono ją staraniem Rady Dzielnicy XIII Podgórze w 2015 r., w setną rocznicę połączenia miasta Podgórze z Krakowem. Na tablicy umieszczono nazwiska 43 poległych legionistów z Podgórza.

⁹⁴ „Gazeta Lwowska” 1938, nr 241 z 22 X, s. 2.

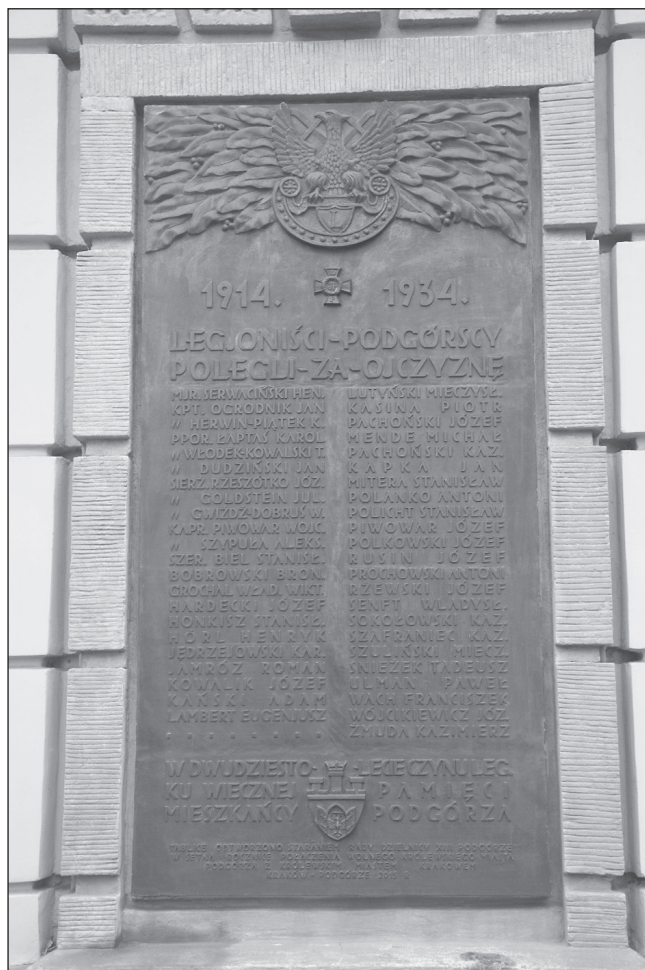
⁹⁵ <https://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/krakow/703-krakow-podgorze-pomnik-mogila-legionistow> [odczyt 15.04.2024].

⁹⁶ *W służbie niepodległej...*, s. 54–55.

⁹⁷ J. Bukowski, R. Hnatowicz, W. Pęgiel, *Historia Kopca Józefa Piłsudskiego 1934–2002. Kopca Niepodległości, Mogiły Mogił*, Kraków 2002, s. 6, 12.

⁹⁸ Szerzej zob. J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości...*, s. 95–114.

⁹⁹ *Uroczystość Legionowa w Krakowie-Podgórzu*, „Czas” 1934, nr 213 z 5 VIII, s. 4.

Tablica ku czci legionistów z Podgórza,
fot. Tomasz Kargol, 2024

Przy ulicy Jagiellońskiej 9 wmurowana została tablica upamiętniająca ofiarowanie Legionom pięciuset mundurów. Odsłonięta została 5 sierpnia 1934 r., w ramach obchodów dwudziestej rocznicy wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej. Ufundowana została przez Koło Mieszczańskie w Krakowie¹⁰⁰ i dzięki staraniom

¹⁰⁰ Koło Mieszczańskie — stowarzyszenie reprezentujące interesy kupców, przemysłowców i rzemieślników krakowskich. Szerzej zob. *Koło Mieszczańskie i cechy krakowskie Legionom Polskim. Wspomnienie w dwudziestolecie czynu zbrojnego 1914–1934*, Kraków 1934.

Piotra Kosobudzkiego¹⁰¹. Projektantem tablicy był Ludwik Wojtyczko¹⁰². Tekst tablicy brzmi następująco:

W TYM DOMU ROKU PAŃSKIEGO 1914. W MIESIĄCU SIERPNIU
CZŁONKOWIE KOŁA MIESZCZAŃSKIEGO USTANOWILI KO-
MITET
RĘKODZIELNIKÓW I CECHÓW KRAKOWSKICH POD NAZWĄ
KOMITET POMOCY WALCZĄCYM ZA OJCZYZNĘ.
IDĄCYM W BÓJ O ODZYSKANIE WOLNOŚCI PIERWSZYM
ODDZIAŁOM LEGJONÓW POLSKICH — KOMITET TEN
W MIESIĄCACH SIERPNIU I WRZEŚNIU 1914 R.
SPRAWIŁ I OFIAROWAŁ 500 MUNDURÓW WOJSKOWYCH.
W ROKU PAŃSKIM 1934. W DWUDZIEŚĄ ROCZNICĘ
WYMARSZU LEGJONÓW POLSKICH Z KRAKOWA KOŁO
MIESZCZAŃSKIE TEN ZNAK POŁOŻYŁO KU WIECZNEJ
PAMIĘCI I SŁAWIE LEGJONÓW POLSKICH I WODZA NARODU
MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO.
W KRAKOWIE, DNIA 3. SIERPNIA 1934.

W 1995 r. tablica została zrekonstruowana przez Annę Praxmayer¹⁰³.

Trzecią tablicą z okresu międzywojennego jest tablica przy obecnej ulicy Księcia Józefa 54 a. Wmurowana została uroczyście 6 sierpnia 1939 r., w 25. rocznicę wymarszu Kompanii Kadrowej, w obecności przedstawicieli władz i korpusu oficerów artylerii, na terenie dawnych austriackich koszar w podkrakowskich Przegorzalach. Upamiętniała ona sformowanie 1. Pułku Artylerii Legionów¹⁰⁴.

Na gmachu budynku przy alei Słowackiego 36 wmurowano tablicę ku czci pułkownika Józefa Herzoga¹⁰⁵, który mieszkał w nim w latach 1945–1983. Tablica została ufundowana w 1998 r., w osiemdziesiątą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, z inicjatywy Rady Miasta Krakowa, organizacji i stowarzyszeń kombatanckich oraz rodziny pułkownika. Tekst zamieszczony na tablicy przedstawia krótko życie Herzoga, w tym jego działalność w Legionach Polskich

¹⁰¹ Piotr Kosobudzki — właściciel warsztatu ślusarskiego, fabryki sztucznego lodu, prezes Koła Mieszczańskiego oraz Komitetu Pomocy Walczącym za Ojczyznę i inicjator umundurowania legionistów w 1914 r., radca miejski, prezes Stowarzyszenia „Gwiazda”, kawaler orderu Polonia Restituta, współorganizator wielu przedsięwzięć patriotycznych (m.in. jubileuszu Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1900 r., obchodu pięćsetlecia bitwy pod Grunwaldem). *Encyklopedia Krakowa*, t. 1, Kraków 2023, s. 715.

¹⁰² Ludwik Wojtyczko (1873–1949) — krakowski architekt, konserwator zabytków, tworzył w stylu secesyjnym. Szerzej zob. M. Wiśniewski, *Ludwik Wojtyczko. Krakowski architekt i konserwator zabytków pierwszej połowy XX wieku*, Kraków 2003.

¹⁰³ *Encyklopedia Krakowa*, t. 2, s. 575. Anna Praxmayer — artystka-rzeźbiarka, autorka pomników, ołtarzy, medali, tablic pamiątkowych. Zob. <https://annapraxmayer.wixsite.com/sculptor/biografia> [odczyt 15.04.2024].

¹⁰⁴ „Czas” 1939, nr 216 z 7 VIII, s. 8; C. Brzoza, *Kraków między wojnami...*, s. 405.

¹⁰⁵ Szerzej na temat tej postaci i jego trzech braci legionistów zob. J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości...*, s. 179–193; P. Wywiół, *Bracia Herzogowie...*, s. 111–123.

Odsłonięcie tablicy pamiątkowej na budynku koszar 6. Pułku Artylerii Lekkiej w Przegorzałach pod Krakowem z okazji dwudziestopięciolecia wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej, sierpień 1939 r., Narodowe Archiwum Cyfrowe, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny — Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/7/1495

(„ŻOŁNIERZ LEGIONÓW POLSKICH”) oraz aktywność na rzecz kultywowania pamięci o nich („W MROCNYCH CZASACH PANOWANIA / REŻIMU KOMUNISTYCZNEGO / PRZYWÓDCA KRAKOWSKIEGO ŚRODOWISKA LEGIONOWEGO”).

Oprócz tablic w Krakowie znajdują się ulice upamiętniające czyn legionowy. Patronują im daty (6 sierpnia), postaci (księdza biskupa Władysława Bandurskiego, pułkownika Władysława Beliny-Prażmowskiego, rotmistrza Zbigniewa Dunin-Wąsowicza, Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Leopolda Lisa-Kuli¹⁰⁶, marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, generała Bolesława Wieniawy-Długoszewskiego, Tadeusza Wyrwy-Furgalskiego¹⁰⁷, Gustawa Daniłowskiego), formacje wojskowe (Kadrówki, Legionów Józefa Piłsudskiego, Legionów, Strzelców) oraz miejsca (Oleandry).

Najnowszą formą upamiętniania historii są murale. W 2018 r. z okazji setnej rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę powstały tego rodzaju obiekty w Dzielnicy VIII Dębniki. Jeden z nich dedykowany został Legionom Polskim.

¹⁰⁶ Zob. J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze niepodległości...*, s. 157–177.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 253–267.

Umieszczony na stacji transformatorowej, prezentuje legionistów z bronią na ramieniu, wkomponowany jest też w niego napis: „Legiony Polskie 1914–1918”¹⁰⁸.

Podsumowanie

W artykule omówiono sposoby upamiętniania Pierwszej Kompanii Kadrowej i jej wymarszu 6 sierpnia 1914 r. z Krakowa na teren Królestwa Polskiego do walki z Rosją oraz walk Legionów Polskich w czasie I wojny światowej. Jeśli chodzi o formy upamiętniania, wzięto pod uwagę nazwy ulic (Kadrówki, Legionów Józefa Piłsudskiego, Rokitniańska, Rotmistrza Zbigniewa Dunin-Wąsowicza, 6 Sierpnia, Pułkownika Władysława Beliny-Prażmowskiego, Generała Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego), tablice pamiątkowe (tablica na fasadzie budynku przy obecnej ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego 2, wmurowana w 1933 r. dla upamiętnienia zmiany nazwy ulicy Wolskiej na Józefa Piłsudskiego, tablica upamiętniająca wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej przy ulicy Kadrówki, tablice na kolumnach przy wejściu do Domu im. Józefa Piłsudskiego, upamiętniające wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej 6 sierpnia 1914 r.) i pomniki (Marszałka Józefa Piłsudskiego i Legionistów przy ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego w Krakowie, żołnierzy Legionów Polskich, ułanów kawalerii legionowej poległych w bitwie pod Rokitną w 1915 r., generała Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie). Omówione obiekty skoncentrowane są w trzech miejscach Krakowa. Pierwsze z nich obejmuje ulice Oleandry i Kadrówki, gdzie przed I wojną światową z inicjatywy Józefa Piłsudskiego prowadzono letnią szkołę oficerską Związków Strzeleckich i skąd wyruszyła Pierwsza Kompania Kadrowa. Tutaj zlokalizowany jest Dom im. Józefa Piłsudskiego z licznymi tablicami pamiątkowymi oraz tablica na gmachu przy zbiegu ulic Oleandry i Kadrówki, upamiętniająca wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej. Drugim jest ulica Marszałka Józefa Piłsudskiego, gdzie znajduje się pomnik Marszałka i jego legionistów oraz dwie tablice dedykowane Piłsudskiemu. Trzecim jest Cmentarz Rakowicki, na którym znajdują się mogiły poległych legionistów, zarówno szeregowców, jak i dowódców, na przykład generała Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego czy pułkownika Władysława-Beliny Prażmowskiego, grób-pomnik ułanów-legionistów, którzy polegli w czasie szarży na pozycje rosyjskie pod Rokitną w 1915 r. Chronologicznie upamiętnianie Pierwszej Kompanii Kadrowej i Legionów Polskich następowało w dwóch etapach. Pierwszy przypada na okres międzywojenny, a drugi — na czas po 1989 r., czyli po transformacji ustrojowej w Polsce w wyniku upadku ustroju komunistycznego. W latach II wojny światowej oraz w okresie dominacji sowieckiej w Polsce (1945–1989) pamięć o czynie Legionów Józefa Piłsudskiego była wymazywana z przestrzeni publicznej.

¹⁰⁸ *Encyklopedia Krakowa*, t. 1, s. 1008.

Bibliografia

Źródła

- „Czas” 1923, nr 45 z 26 II.
„Czas” 1934, nr 213 z 5 VIII; nr 214 z 6 VIII.
„Czas” 1939, nr 216 z 7 VIII.
„Gazeta Lwowska” 1938, nr 241 z 22 X.
Herzog J., *Krzyż Niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach*, Nowy Jork 1994.
Koło Mieszczańskie i cechy krakowskie Legionom Polskim. Wspomnienie w dwudziestolecie czynu zbrojnego 1914–1934, Kraków 1934.
Mączka J., *Starym szlakiem*, Kraków 1917.
Odstąpienie pomnika Rokitniańczyków, „Czas” 1925, nr 136 z 15 VI.
Rocznica wyruszenia Legionów, „Czas” 1934, nr 214 z 6 VIII.
Święto umarłych w Krakowie, „Czas” 1927, nr 253 z 4 XI.
Uroczystość Legionowa w Krakowie-Podgórzu, „Czas” 1934, nr 213 z 5 VIII.
W 25. rocznicę wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej. Reportaż z uroczystości krakowskich, „Czas” 1939, nr 216 z 7 VIII.

Opracowania

- Boroń P., *Niemiecka onomastyka Krakowa w dobie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Biblioteki Kraków”, R. 3: 2019.
Brzoza C., *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918 – 6 IX 1939*, Kraków 1998.
Bukowski J., Hnatowicz R., Pęgiel W., *Historia Kopca Józefa Piłsudskiego 1934–2002. Kopca Niepodległości, Mogiły Mogił*, Kraków 2002.
Cisek J., *Józef Piłsudski w Krakowie*, Kraków 2003.
Czerep S., *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 1991.
Dudek T., *Kostiuchnowka 1916*, Warszawa 2017.
Encyklopedia Krakowa, t. 1–2, Kraków 2023.
Gąsowski T., *Władysław Belina-Prażmowski*, Warszawa 2020.
Gąsowski T., Ronikier J., Wróbel P., Zblewski Z., *Bitwy polskie. Leksykon*, Kraków 2000.
Grodziska K., *Zaduszne ścieżki. Przewodnik po cmentarzu Rakowickim*, Kraków 2003.
Grotowski Ż., *Walki II-giej Brygady Legionów*, Piotrków 1916.
Kalisz P.A., *Oleandry. Kolebka niepodległości*, Kraków 2015.
Kossewska E., *Związek Legionistów Polskich 1922–1939*, Warszawa 2003.
Kozioł M., *Groby, kwatery i cmentarze wojenne z lat 1914–1920 na terenie Gminy Kraków*, Kraków 2008.
Legiony Polskie 1014–1919. Bibliografia selektywna, Warszawa 2014.
Majchrowski J.M., *Pierwsza Kompania Kadrowa. Portret oddziału*, Kraków 2002.
Majchrowski J.M., *Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa-Długoszowski: zarys biografii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
Mierzwa J., *Związek Legionistów Polskich w międzywojennym Krakowie*, „Sowiniec” 2014, nr 45.

- Mikołajczyk J., *Dziedzictwo zmagani o wschodnie granice Rzeczypospolitej 1918–1920. O poległych i ich grobach na terenie Małopolski*, „Sowiniec” 2016, nr 49.
- Myślińska A., *Ku niepodległości — marsz z Oleandrów do Kielc (6–12 sierpnia 1914) w sztuce*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2014, t. 29.
- Nowak J.T., *Pogrzeb Rokitniańczyków w Krakowie w 1923 roku*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1987, z. 14.
- Nowak J.T., *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014.
- Przybyszewski S.M., *Bój pod Czarkowami*, Kazimierza Wielka 2014.
- Przybyszewski S.M., Bienias A., *Czarkowy 1914–2018*, Kazimierza Wielka 2018.
- Rożek M., *Przewodnik po zabytkach i kulturze Krakowa*, Warszawa 2000.
- Schubert J., *Austro-węgierskie cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w Krakowie i okolicy*, w: *Cemetery art: documents / Sztuka cmentarna: dokumenty*, ed. O. Czerner, I. Juskiewicz, Wrocław 1995.
- Seniów J.M., *Na drodze do niepodległości. Prasa krakowska wobec Legionów Polskich podczas I wojny światowej (1914–1918)*, Kraków 2004.
- Stawecki P., *Maleszewski (Jaxa Maleszewski) Janusz Zygmunt Jakub*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź 1974.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- Szarża pod Rokitną 1915. Wybór materiałów z konferencji naukowej II Skawińskie Spotkania z Historią „Szarża pod Rokitną (1915). Skawina–Radziszów 14 sierpnia 2017 r.”, Kraków 2018.
- Szmygin B., *Wprowadzenie redakcyjne*, w: *Miejsca pamięci — definiowanie, interpretacje, ochrona*, Warszawa 2018.
- Śladami Legionów Polskich. W 100. rocznicę wymarszu Pierwszej Kompanii Kadrowej i powstania Legionów Polskich*, Kraków 2014.
- W służbie niepodległej. Zarys dziejów Pierwszej Kompanii Kadrowej, Marszu Szlakiem „Kadrówki” i ruchu strzeleckiego w Polsce*, praca zbior. pod red. J.J. Kasprzyka, Kielce 2010.
- Wieliczka-Szarkowa J., *Żołnierze niepodległości 1914–1918*, Kraków 2013.
- Wiśniewski M., *Ludwik Wojtyczko. Krakowski architekt i konserwator zabytków pierwszej połowy XX wieku*, Kraków 2003.
- Witczak W., Grzybowski A., *Okulistyczny epizod biografii Bolesława Wieniawy-Długoszewskiego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2019, t. 82.
- Wołos M., *Generał dywizji Bolesław Wieniawa-Długoszewski. Biografia wojskowa*, Toruń 2000.
- Wymarsz ku wolności*, oprac. J.J. Kasprzyk, współpraca A. Krakowiak, Warszawa 2003.
- Wywił P., *Bracia Herzogowie: z Wadowic ku Niepodległości*, w: „*Idziemy w bój życia*”. *Spółeczność wadowickiego Gimnazjum w drodze do Niepodległej*, red. K. Meus, Wadowice 2018.
- Załączny J., *Józef Mączka (1888–1918). Księżę poetów legionowych, prorok wolności*, „Seminare” 2018, t. 39, nr 2.
- Zbroja B., *Architektura międzywojennego Krakowa. Budynki, ludzie, historie*, Kraków 2013.
- Żak A.C., *Rokitna 1915*, Warszawa 1994.

Internet

<https://annapraxmayer.wixsite.com/sculptor/biografia> [odczyt 15.04.2024].

<https://czeslawdzwigaj.pl/> [odczyt 15.04.2024].

http://www.kmk.krakow.pl/artykul_nazwy_ulic.html [odczyt 15.04.2024].

<https://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/krakow/703-krakow-podgorze-pomnik-mogila-legionistow> [odczyt 15.04.2024].

<https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/miejski-dom-wycieczkowy/> [odczyt 15.04.2024].

W Krakowie odsłonięto pomnik gen. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, [https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/aktualnosci/166930,W-Krakowie-odslonieto-pomnik-gen-Boleslawa-Wieniawy-Długoszowskiego.html](https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/aktualnosci/166930,W-Krakowie-odslonieto-pomnik-gen-Boleslawa-Wieniawy-Dlugoszowskiego.html) [odczyt 15.04.2024].

Wacławowicz E., *Kraków. Na Cmentarzu Rakowickim odsłonięto pomnik gen. dyw. dr Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego*, „Dziennik Polski”, <https://dziennikpolski24.pl/krakow-na-cmentarzu-rakowickim-odslonieto-pomnik-gen-dyw-dr-boleslawa-wienia-wydlugoszowskiego/ar/c1-16462227> [odczyt 15.04.2024].

The Legions activity — places of remembrance in Kraków

Summary

The article discusses ways of commemorating the First Cadre Company and their march out on August 6th, 1914 from Kraków into the Kingdom of Poland to fight Russia, as well as the Polish Legions' battles during World War I. Among the forms of commemoration are street names (Kadrówki, Legionów Józefa Piłsudskiego, Rokitniańska, Ritt. Zbigniewa Dunin-Wąsowicza, 6 Sierpnia — two streets, Col. Władysława Beliny-Prażmowskiego, Gen. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego), commemorative plaques (the plaque on the facade of a building in the present Marshal Józefa Piłsudskiego street no. 2, installed in 1933 to commemorate the street name change from Wolska street to Marshal Józefa Piłsudskiego street, the plaque commemorating the First Cadre Company march out in Kadrówki street, plaques on the columns by the entrance to Józef Piłsudski House commemorating the First Cadre Company march out on August 6th, 1914), monuments (of Marshal Józef Piłsudski and the Legionnaires in Piłsudskiego street in Kraków, of the soldiers of the Polish Legions, of the Uhlans of the Legions Cavalry who fell in the battle of Rokitna in 1915, of General Bolesław Wieniawa-Długoszowski in the Rakowicki Cementary in Kraków). The abovementioned streets, plaques and monuments are concentrated in three places in Kraków. The first one includes Oleandry and Kadrówki streets, where prior to World War I, upon the initiative of Józef Piłsudski, a summer shooting school was run for members of the “Strzelec” Sports and Gymnastics Association in Kraków and of Polish Shooting Teams, and from where the First Cadre Company marched out.

Józef Piłsudski House is located here, with numerous commemorative plaques, as well as the plaque on the building on the corner of Oleandry and Kadrówki streets, commemorating the First Cadre Company march out. The second place is Marshal Józef Piłsudski street, where the Marshal and his Legionnaires' monument is located, and two plaques dedicated to Piłsudski. The third place would be the Rakowicki Cementary, where graves of fallen Legionnaires are situated, both privates and their commanders, e.g. Gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski's or Col. Władysław Belina-Prażmowski's, a monument-grave of Uhlan Legionnaires fallen while charging Russian positions in the battle of Rokitna in 1915. Chronologically, commemoration of the First Cadre Company and the Polish Legions developed in two stages. The first one took place in the interwar period and the other after 1989, i.e. following the system transformation in Poland after the fall of the communist regime. During World War II and in the period of the Soviet domination in Poland (1945–1989) the remembrance of the Józef Piłsudski Legions' activity was erased from the public space.